

KAPILLER IMRE

A ZALAI KISNEMES ÉS A „BETŰ”

a XVIII. században

„mert ugyanis nézzük, hogyan neveltetnek nálunk az ifjak közön-ségessen? Legalább tíz, vagy tizenegy esztendő koráig a faluból ki nem megy, hanem addig a falusi iskolába jár. Addig az ideig megtanul olvasni. Ha iskolába nincsen, otthon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer az apját részegen látja. Tizenkét vagy tizenhárom esztendő korában valamely kollégiumba béliplántálják, ahonnét huszonnégy vagy huszonöt esztendő korában szabadul ki”. A kollégiumból kikerülve „a mi deákunk azon igyekszik, hogy cifra köntöse és paripája legyen - egynéhány könyveit és filozófiáját valamely almáriumba eltevé, s így a mi filozófusunk egy-két esztendő múlva olyan tudatlan léssen, valamint gondviselője, és ha a tisztartójának nem kellene írni, talán az írást és az olvasást is elfelejtené.” - írja Mikes Kelemen rodostói száműzetésében, visszaemlékezve a századelő magyarországi viszonyaira.

Nemcsak Mikes, de tanultabb kortársai is hasonló módon ítélték meg a századelő magyarországi állapotait. Nemcsak a kortársak, de a későbbi történetírás is a XVIII. századi kis- és középnemest hasonló módon írja le.

Nézzük, mennyiben igazolható ez az állítás a zalai kortársakra.

Olvasni tudó nemesek

A 18. század zalai nemesérvizsgálati jegyzőkönyveiben mindössze 59 olyan tanú szerepel, akinek vallomásából egyér-

telműen kiderül, hogy tudott-e olvasni, avagy nem. Háromnegyedik, számszerint 44 tanúskodó nemes (74,6%) képtelen volt megbirkózni a betűkkel, s csak 15-en tudtak közülük olvasni. A nemességvizsgálatból kitűnik, hogy az olvasásnak éppen úgy, mint az írásnak, nagy társadalmi tekintélye volt. Aki tudott olvasni, az büszke volt erre és hangsúlyozta ezt. Aki viszont nem tudott olvasni, szégyellte ezt és igyekezett eltitkolni. Azok a nemesek, akik viszont nyíltan bevallották, hogy bizony ők még olvasni sem tudnak, általában az öregek közül kerültek ki. 1718-ban a szentpéterúri nemes Salamon Mihály már nagyon öreg volt, saját bevallása szerint 110 évet ért meg (1). Érthető, ha e pátriárka korú, vagy legalábbis ennyire öregnek vélt nemes már nem szégyellte írástudatlanságát. A kérdéses nemest ismerte, - vallotta, - de „minthogy deáktalan

ezen tanú, leveleire, donációjára nem figyelmeztet”. A „diáktalan” kifejezés itt természetesen nem a latinban való járatlanságot jelzi, hanem egyértelműen a tanú analfabéta voltára utal.

Bocskoros nemesek
(Bikkessy-Heinbucher J. rajza nyomán, 1816)

Középnemesi lakás (1796)

Operaelőadás Eszterházában.

Aki viszont a nemesek közül írástudó volt, szívesen hangsúlyozta iskolázottságát. A mihályfai Vajdák nemessége felől egy szepezdi rokonuk azért tudott vallani, mert azt mind családjától, „mind más egyéb öreg emberektől sokszor hallotta, mind pedig maga a tanú is deákos ember lévén; az osztályleveléből és e szerint olvasta és tanulta”.

Töreky Péter zalai nemes is hangsúlyozta: „mint maga is olvasni tud, olvasta ezen Szitáknak ármálisáí”. Különösen szükség volt arra, hogy a tanú büszkén hangoztassa írástudását, ha a vallomást tevő nemes végülis nem olvasta a kérdéses oklevelet. Ugyanúgy, ahogy az írni tudó, de betegségük miatt keresztet rajzoló nemesek tiltakoztak az ellen, hogy analfabétának nézik őket,

ugyanúgy hangsúlyozták ezt az olvasnitudók esetében is: ilyenkor feltétlenül leszögezték, hogy nem azért nem olvasták a nemeslevelet, mintha analfabéták lennének.

„Hallott arról, hogy Lovencsák Bálint ármálist szerzett magának” - vallotta Várassi János lendvai nemes - „melyet ezen tanú is hallotta mások által olvastatni, noha maga is írástudó ember lévén, mivel kezében nem volt, maga nem olvasta”.

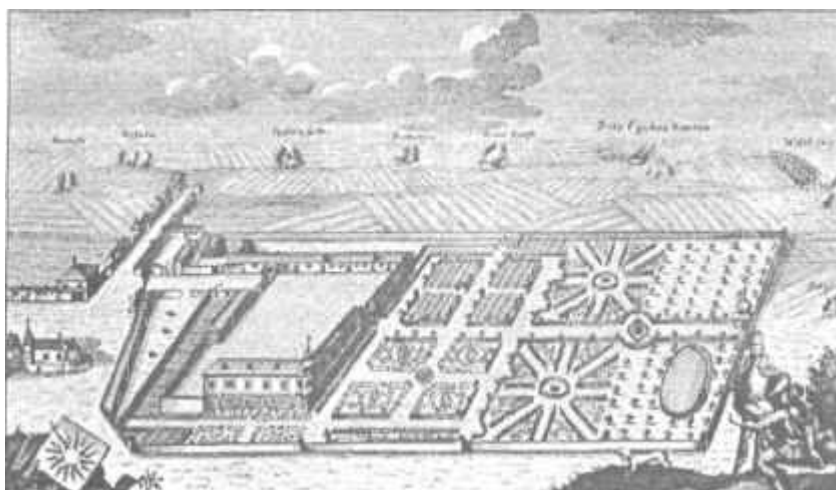
A nemességvizsgálatok a zalai nemesség legelső rétegének olvasnitudásáról meglehetősen részletes képet rajzolnak: a zalai köznemesség több mint 70%-a még a betűk passzív ismeretéig sem jutott el. Igaz a vallomást tevők többsége, bediktált adataik alapján még a 17. század szülőtte volt, a zalai kisiskolák hálózata pedig a török kiűzése és a kuruc háborúk után a katolikus egyház restaurációjával párhuzamosan a 18. század első felében épült ki, így ekkortól viszonylag gyorsan nőtt az olvasni tudó kismemesek száma is. A növekedést kétségtelenül elősegítette az a tény, hogy a század második felében a megyében két gimnázium is elkezdte a működését, 1765-től Kanizsán, majd 1772-

től Keszthelyen. Az ezt megelőző időszakban gimnáziumi tanulmányokra vágyó diákoknak a szomszédos megyék iskoláit kellett látogatni, ami természetesen reházségekkel járt. Ennek ellenére a pápai, veszprémi, győri, soproni és kőszegi gimnáziumok anyakönyveinek átvizsgálása után állíthatjuk, hogy a század első felében évente mintegy 150-200 zalai ifjú iratkozott be ezekbe az intézményekbe.

A bevezetőben idézett állításhoz képest a század végére jelentős változás következett be, az a bizonyos almárium is, ahová diákokunk néhány könyvét és filozófiáját zárta, időközben megnyílt és növekedett is. A század közepétől a hagyatéki leltárak egyre gyakrabban jegyzik fel az örökgyógyó javai közt annak könyveit is. 1762. január 19-én a közgyűlés elé terjesztették Bogyay Pál hagyatéki leltárát. A leltár az ingó és ingatlan vagyontárgyak közt felsorolja az elhunyt könyveit is. Ez a szerény gyűjtemény 77 művet tartalmazott 88 kötetben. Ezek elsősorban történelmi és jogi művek. Mellettük néhány teológiai munka is található. A könyvek - néhány kivétellel - latin nyelvűek.

1771-ben Csupor János örökösei 186 kötet könyvet örökötek. Domonkos Zsigmond letenyei javai közt 1778. április 28-án 28 könyvet vettek lajstromba. Közülük 9 magyar nyelvű. Forintos Ádám 61 kötetén osztozhattak örökösei.

Mindezt egybevetve megállapíthatjuk, hogy a század folyamán a zalai kis- és középnemesei réteg, ha nem is látványosan, de mindenesetre érzékelhetően elindult azon az úton, amelynek végén fiai a felvilágosodás, majd a reformkorban a társadalom politikai és kulturális életében vezető szerepet vállalhattak.

Győr a 18. század közepén